

Győri István

Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Az újszövetségi tudományok a százéves Református Szemlében

Bevezetőben hadd tegyek két személyes megjegyzést. A Református Szemlével először a hetvenes évek végén találkoztam a Sárospataki Nagykönyvtárban, amikor végzős teológusként a svájci Barth-Intézet pályázatára elkészítettem Barth Károly teljes magyar nyelvű bibliográfiáját. Ehhez át kellett nézmem valamennyi magyar nyelvű egyházi folyóiratot a 30-as évektől kezdve, beleértve a Református Szemlé is. Debreceni teológiai tanulmányaim alatt egyetlen szót sem hallottunk arról az élénk egyházi és teológiai szellemi életről, ami Erdélyt a két világháború között jellemezte. Ebbe volt szerencsém beletekinteni a folyóirat átnézése során.

A másik személyes megjegyzés az, hogy erre a jubileumi alkalomra készülve abban a nagy szerencsében volt részem, hogy Sárospatakon a Szemle minden évfolyamát megtaláltam, és nem kellett a digitalizált próbaváltozatot használnom. Az, hogy mind a száz évfolyam megvan, az a pataki könyvtárosok gondosságát, leleményességét dicséri.

A Református Szemle nem tudományos folyóiratnak, hanem egyházi értesítőnek, hivatalos lapnak indult. Idővel azonban ez a szerepe megváltozott, a hivatalos közlönyből egyre inkább lelkesítő és teológiai szakfolyóirat, majd tudományos igényű folyóirat lett. Ezt a metamorfózist nem kell ismertetnem, hiszen a százéves jubileum kapcsán ennek ismertetése már megtörtént.¹ Ez a változás nyomon követhető az újszövetségi tudományokat érintő cikkek, tanulmányok esetében is.

A kezdeti időkben – a mai szóhasználat szerinti – tudományos cikkek alig-alig jelentek meg az Újszövetség területéről. A hatvanas évektől, de még inkább a hetvenes évektől már bővebben találunk ilyen írásokat. 1978-ban az akkor hetvenéves folyóirat addigi munkáját Tőkés István, akkori főszerkesztő részletesen feldolgozta és értékelte,² így az azt megelőző korról nem is kívánok részletesen foglalkozni.

Ma már nagyon nehezen rekonstruálható, hogy a forradalom előtti időben miért nem jelent meg több bibliai témájú írás. Azt lehetne ugyanis feltételezni, hogy a bibliai témájú cikkek, amennyiben azoknak nincs közvetlen vonatkozásuk a jelenre, a kívüllélők számára elég elvont dolgoknak tűnnek, és a szerkesztésre bármilyen befolyást gyakorló állami hivatalok kevésbé ellenőrzik ezt a szakterületet. A valóságban ez nem így volt, hiszen a legelvontabb exegetikai dolgozatokban is érvényesült az állami cenzúra befolyása.³ Nagyon nehéz volt a külföldi szakirodalom beszerzése, nyugati könyvekről

---

¹ Ld. Adorjáni Zoltán: A 100 éves Református Szemle. In: *Református Szemle* 2007/ 1, 3–10. (A további utalásoknál, amennyiben azok a Református Szemlében megjelent írásokra vonatkoznak, csupán az év- és oldalszámokat jelöljük.)

² Tőkés István: *A hetvenéves Református Szemle*. 1978/4, 288–304.

³ Ehhez bővebben ld.: Tőkés István: *A Romániai Magyar Református Egyház élete 1944–1989*. Magyar-sághkutató Intézet, Budapest 1990; különösen a 412–417. oldalakon közölt dokumentumok.

alig jelenhetett meg recenzio. Ezek fényében legalábbis érthető, hogy a bibliai tudományok művelőinek kutatási és publikációs lehetőségei is erősen korlátozottak voltak.

Hogy ez a korszak mennyire nem volt igazán termékeny korszak, azt az is mutatja, hogy a forradalom után sem kerültek elő igazán jelentős és színvonalas dolgozatok az íróasztalok fiókjából. Amikor a Szemle akkori szerkesztői úgy döntöttek, hogy fenn tartják a folyóirat folyamatosságát, és az 1989–1991 között, az időben meg nem jelent számokat egy-egy kész dolgozat közlésével pótolják, ezek között csak egyetlen újszövetségi dolgozatot találunk, mégpedig *Nagy László: Pál apostol kapcsolatai levelei protokolljában – Pál levelei protokolljának teológiai kérdése* című, valószínűleg jóval korábban készült kész tanulmányát.⁴

Mindezek ismeretében még inkább nagyra kell értékelnünk azoknak a munkáját, akik a nehéz körülmények ellenére is végeztek kutatómunkát, akiknek a publikációs nyomdafestéket is láttak, és ezen a fontos teológiai szakterületen is biztosították és bizonyították a tudományos munka folyamatosságát Erdélyben.

Ezek előrebocsátása után tekintsük át a teljesség igénye nélkül, hogy a Református Szemlében hogyan jelent meg az Újszövetséggel foglalkozó szent tudomány.

Szinte a klasszikus enciklopédiákhoz igazodva az első említendő cikk a bibliai nyelvekkel foglalkozik: *Horváth István: A bibliai nyelvek ismeretének és tanulmányozásának használatára*. Az 1960-ban megjelent cikk ma is megszívlelendő módon érvel és tanácsokat ad a bibliai nyelvek tanulmányozásához.⁵ Természetesen a nyelvismeret csak eszköz a Szentírás jobb megértéséhez, s ennek a gondolatnak a jegyében született Tőkés István *Az újszövetségi exegézis mai kérdései és feladatai* című írása, amely ma is érvényes és aktuális!⁶ Ugyanehhez a témához kapcsolódva Tőkés István ismertetett egy könyvet, amely a legkorábbi, reformáció-korabeli görög–latin szótárral foglalkozik.⁷

Valószínűleg a külső körülményeknek tudható be, hogy 1990 előtt a Szentírás üzenetét aktualizáló cikkek, tanulmányok, külföldi könyvek recenziói nem jelentek meg, hanem csak klasszikus kommentárok. Ezek közül megemlítendő Geréb Zsolt magyarázata az első és második Thesszalonikai levélhez. A magyarázat később önálló könyv formájában is megjelent.⁸ A Szemlében ebből jelentek meg részletek 1975-től kezdve egészen 1991-ig. 1992–1993-ban ugyancsak Geréb Zsolt tollából olvashatunk magyarázatokat a Jelenések könyve egy-egy szakaszáról. Annak ismeretében, hogy a Jelenések könyve magyarázata mindig is nehéz területnek számított, még inkább értékelnünk kell ezt a próbálkozást, főleg ha ez is egy későbbi, teljes kommentár mutatóanyagdarabja.

Borbáth Dániel *Pál apostol Rómabeliekhez írt levelének etikai tanításai* című dolgozata,⁹ valamint Horváth Jenőnek a Márk evangéliuma 15. részéhez írt kommentárja¹⁰ sorolható még ebbe a körbe. Mindezek a dolgozatok arról tanúskodnak, hogy a klasszikus kommentárokról mindig is volt igény. Forráshasználatuk és a külföldi irodalom figyelembevételével kitékintést jelentett a gyakorló lelkészeknek is a kortárs kutatási eredményekre.

A kommentárok és azon keresztül az ige szolgálatának komolyan vételét jelzi, hogy két cikk is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az ige hirdető lelkészek állandó feladata

⁴ 1990/1, 1–83.

⁵ 1960/5, 257–263.

⁶ 1977/1, 10.

⁷ Gerhard Dellinger: *Das erste griechisch–lateinische Wörterbuch zum NT* (In: NT 1973. 3); 1987/1, 94.

⁸ Geréb Zsolt: *A thesszalonikabeliekhez írt levelek magyarázata*. Kolozsvár 2004.

⁹ 1978/1, 21–31.

¹⁰ 1978/1, 78.

az önálló exegézis készítése, mint az igehirdetésre való készülés egyik fontos lépése. Mindkét cikket Tőkés István írta, és ez szinte az akkori Szemle küldetésnyilatkozatának, mintegy főszerkesztői programnak is tekinthető. *Az újszövetségi exegézis mai kérdései és feladatai* címet viseli az első, 1977-ben közölt írás,¹¹ a második egy évvel később *A Református Szemle és a lelképásztorok* címmel jelent meg.¹²

Az 1990-es politikai változások után az első néhány számban olyan cikkek jelentek meg, amelyek minden valószínűség szerint korábban készültek, csak valamilyen ok miatt nem kerültek közlésre. Nagy László már fentebb említett terjedelmes tanulmánya mellett még egy korábban írt tanulmánya jelent meg *Az imádság kérdése a XX. századi Pál kutatás negyedik évtizedében* címmel.¹³ Bár a szerkesztők nem utalnak rá, a címből és a felhasznált irodalomból szinte egyértelmű, hogy a tanulmány régebben íródott. Lényegében a következő két idegen nyelvű monográfia részletes tartalmi ismertetése: Origene: *De la priere, introduction, traduction et notes par G. Bardy*. Paris 1932; és Ernst Orphal: *Das Paulusgebet*. Leopold Kloss Verlag Gotha 1933.

Itt kell megemlíteni Horváth Istvánnak egy exegetikai jellegű írását: *Újabb szinoptikus textus – Péter vallástétele Mt 16,13–20; Mk 8,27–30; Lk 9,18–22*,¹⁴ valamint Maksay Albertnek egy korábban készült tanulmányát *Pál apostol írásos missziói munkájának előzményei*¹⁵ címmel. A korábban készült dolgozat szövegét Bak Áron gondozta és látta el jegyzetekkel. Nem derül ki, hogy ez a szöveggondozás igazán mire terjedt ki, hiszen részben figyelembe vette a később megjelent irodalmat is; így pl. a források között találunk 1985. évi publikációt is.

1991-től, de még inkább 1992-től megfigyelhető, hogy sok olyan szerző kezdett publikálni, akiknek azelőtt nem jelent meg írása. Az első volt a sorban Pap Géza: *Mi volt az üres sírban? – Gondolatok a Jn 20,6–7 alapján* című írása;¹⁶ és újból jelentkezik Adorjáni Zoltán a passiótörténethez kapcsolódó két rövidebb exegetikai jellegű tanulmánnyal 1993-ban és 1994-ben.¹⁷ Örvendetes, hogy mindkét szerzőnek nem ez volt az utolsó megjelent írása, hanem a saját kutatási eredményeikről a későbbiekben folyamatosan beszámoltak.

A kilencvenes években tovább folytatódott a kommentárok közlésének szép szokása a már fentebb említett Jelenések könyve kommentárján túl is. Így jelent meg pl. Péter Miklós munkájaként *Jakab apostol közönséges levele első részének magyarázata*, majd szakaszonként a teljes levél magyarázata 1994–1995-ben. Ha nem is klasszikus kommentár, de ide tartozik Lészai Lehel dolgozata is: *A jelek és csodák szerepe az Apostolok cselekedeteiről írott könyvben*.¹⁸ Ebben a témakörben jelent meg Adorjáni Zoltántól a János apostol harmadik levelének fordítása és magyarázata szakaszonként 1996–1997-ben, valamint a Jn 19,38–42 magyarázata *Jézus temetése* címmel,¹⁹ továbbá Balogh Bélától a *János evangéliuma prologusának fordítása és magyarázata*.²⁰

¹¹ 1977/1, 10.

¹² 1978/4, 316–325.

¹³ 1991/6, 501–512.

¹⁴ 1992/1, 71–74.

¹⁵ 1992/1, 35–38.

¹⁶ 1991/6, 513–522.

¹⁷ Adorjáni Zoltán: *Lator, rabló, vagy valami más? Mt 27,28 margójára*. 1994/1, 5–8; *Jézus temetése*. Jn 19,38–42. 1994/3, 183–189.

¹⁸ 1994/2, 79–89.

¹⁹ 1994/3, 183–189.

²⁰ 1996/4, 249–258.

Az 1994. évi 6. szám a *Család* címmel a Szemle tematikus számaként jelent meg. Ez a változásokkal járó bizonytalanság utáni egyben az új szerkesztői koncepció egyik első látható eredménye volt. Örvendetes, hogy a témához kapcsolódóan a bibliikum sem került háttérbe. Az ide tartozó cikkek közül mindenképpen említésre érdemes Adorjáni Zoltán: *Egyház és társadalom az Újszövetségben* című,²¹ valamint Lészai Lehel: *A keresztyén házirend a házitáblák tükrében*²² című írása. Ekkor jelent meg Lenkeyné Semsey Klára debreceni professzornak *A nők helyzete a korinthusi egyházban*²³ című tanulmánya is. Ezzel a közléssel, a korábbi elzártság után ő volt az első magyarországi szerző a Szemlelben az Újszövetség területéről.

Külön meg kell említeni Csutak Csabának *Az úri szent vacsora és a kapcsolatos problémák* című tanulmányát.²⁴ Nagyon szép példa arra, hogy az exegézis nem lehet öncélú; másrészt pedig, hogy aktuális egyházi kérdésekről nem lehet a bibliai alapok tisztázása nélkül beszélni. A tanulmány az úrvacsorával kapcsolatos textusok exegézisével kezdődik, majd eljut az aktuális úrvacsorai gyakorlat kritikai vizsgálatáig.

Az 1995. évi 5. számban két recenziót is olvasunk Péter Miklós tollából. Az egyikben Tőkés Istvánnak az első korinthusi levélhez írt kommentárját ismerteti,²⁵ a másikban pedig ifj. Fekete Károly debreceni tanárnak a Jakab leveléhez írt kommentárját.²⁶

Az 1996. évben két olyan kisebb tanulmány is megjelent, amely az újszövetségi kort igyekezett jobban bemutatni. Az egyik fordítás Blaiklock: *The World of the New Testament* című művéből, *A sadduceusok* címmel,²⁷ a másik Bolyki János írása, *József és Aszzenath regénye meg az Újszövetség*.²⁸ A dolgozat szerzője, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet díszdoktora készítette el a nevezett antik regény magyar fordítását. Itt a regény újszövetségi párhuzamait dolgozta fel érdekesítő módon.

1997-ben egy jelentős újszövetségi tanulmánnyal találkozunk: Eszenyiné Széles Mária: *A szinoptikus evangéliumok alapkérdései*,²⁹ valamint egy exegetikai tanulmánnyal: Adorjáni Zoltán: *Ti vagytok a föld sója és a világ világossága. Mt 5,13–16*.³⁰

1998-ban két olyan tanulmány jelent meg az Újszövetség tárgyköréből, amely a túlvilág és az eszkatológia kérdésével foglalkozik. Geréb Zsolt: *A menny és a pokol az Újszövetségben* című tanulmánya nemcsak a fogalmakat tisztázza és a bibliai teológiai vonatkozásokat keresi meg, hanem igyekszik felhívni a figyelmet a fogalommal kapcsolatos tévhitekre és félremagyarázási veszélyekre is.³¹ Hasonló felépítésű Pap Géza: *Az elragadtatás, avagy az Úr fogadása – Az 1Thessz 4,13–18 elemzése* című, két részletben közölt igetanulmánya is.³² Pap Géza kutatásait jól szemléltetik a következő években megjelenő dolgozatok, amelyek az előbb felvezetett témát, az eszkatológia és a parúzia

²¹ 1994/6, 388–399.

²² 1994/6, 400–406.

²³ 1994/6, 376–387.

²⁴ 1995/3, 149–159.

²⁵ 1995/5, 451.

²⁶ 1995/5, 385. (A cím és tartalomjegyzék is így hangzik: *Jakab apostol leveleinek magyarázata*. Bizonyára nem valamilyen új kánonnal állunk itt szemben, hanem csak a nyomda ördöge munkálkodott.)

²⁷ 1996/1, 4–6.

²⁸ 1996/2, 86–89.

²⁹ 1997/6, 408–425.

³⁰ 1997/6, 467–471.

³¹ 1998/1, 12–18.

³² 1998/3, 177–192; 1998/4, 277–286.

kérdéskörét bontják ki. Ide tartozik *A fűgefa üzenete* című kisebb tanulmánya,³³ majd pedig a következő cikkek: *Új ég és új föld a vélemények keresztüzzében*,³⁴ *A visszatartók – A 2Thessz 2,6–7 elemzése új megközelítésben*,³⁵ *A pusztító utálatosság az eszkatológiában*.³⁶

Az 1999 és 2004 közötti számokban több érdekes recenzióval találkozhat az olvasó. Először Bekő István ismerteti Ulrich Luz: *Die Jesusgeschichte des Matthäus* című könyvét³⁷ és *Das Evangelium nach Matthäus* című kommentárját,³⁸ majd Adorjáni Zoltán Julius Wellhausen: *A farizeusok* című tanulmányát,³⁹ végül Kun Gazda Gergely Ulrich Köstner: *Az ihletett olvasó – a bibliai hermeneutika fő aspektusai* című könyvét.⁴⁰ Ez utóbbi azért lényeges, mert az újabb nemzetközi bibliai kutatásban egyre inkább teret nyerő olvasóközpontú hermeneutika ismertetése itt jelenik meg először a Szemlében, később ebben a témakörben Bekő István közölt több figyelemre méltó cikket. Adorjáni Zoltán mutatja be a Nyíregyházi Görög Katholikus Hittudományi Főiskola periodikáját, a *Studia Biblica Athanasianat*, amely bepillantást enged egy másik felekezet újszövetségi kutatásainak eredményeibe.⁴¹ Végül a recenziók sorában meg kell említenünk Papp György írását, amelyben Carsten Peter Thiede – Matthew D’ Ancona: *Aki látta Jézust* című, az újszövetségi szöveghagyománnyal és az újszövetség keletkezésével foglalkozó, nagy feltűnést és vitát kiváltott könyvét mutatja be az olvasóknak.⁴²

A már említett hermeneutikai irány, a hatástörténeti és olvasóközpontú hermeneutika témaköréhez kapcsolódóan több tanulmány is megjelent ezekben az években. Figyelemre méltó ebben a témakörben Czire Szabolcs *Jézus csodáinak értelmezéstörténete a felvilágosodástól napjainkig* című tanulmánya,⁴³ valamint Bekő István több írása, melyek közül ezek a legfontosabbak: *Hatástörténet – avagy mivé lettünk és mivé lehetnénk a bibliai szövegek értelmezése által (Ulrich Luz felfogásának ismertetése)*,⁴⁴ *A recepciókritika főbb hermeneutikai kérdései*.⁴⁵

Az utóbbi három évfolyamban örvendetesen megnőtt az újszövetségi témájú dolgozatok száma. Ez a már korábról is ismert és publikáló szerzők további aktivitásának és a tudományos munkába most bekapcsolódó fiatalok megjelenésének örvendetes jele. Itt kell megemlítenünk a 2005. évből Kolombán Vilmos József tanulmányát: *A Filippibeliekhez és a Kolossébeliekhez írt levél Krisztus-himnuszainak összehasonlítása*⁴⁶ (valamint Adorjáni Zoltán beszámolóját a Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferenciáról⁴⁷). Utóbbi szerző közöl egy szakaszt a Debrecenben megvédett doktori dolgozatából. A szakasz címe: Alexandriai Philón: *Quod omnis probus liber sit – Aki igaz, az szabad is 75–91 fordítása*.⁴⁸

³³ 1996/6, 403–413.

³⁴ 2000/1, 5–14.

³⁵ 2001/1, 15–34.

³⁶ 2002/2–3, 164–175.

³⁷ 1999/3, 232–233.

³⁸ 1999/6, 478–479.

³⁹ 2001/1, 77–78.

⁴⁰ 2004/1, 94–97.

⁴¹ 2003/3, 219.

⁴² 2004/4, 416–422.

⁴³ 2005/2, 131–180.

⁴⁴ 1999/4, 297–301.

⁴⁵ 2007/1, 69–82.

⁴⁶ 2005/3, 259–295.

⁴⁷ *A szenvedéstörténet – Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia, 2005. szeptember 4–7. 2005/5, 547–589.*

⁴⁸ 2005/5, 499–506.

A 2006. évben az újszövetségi szakterületet egy nagyon érdekes interdiszciplináris tanulmány képviseli a neves német teológus, Eduard Schweitzer tollából *Istentisztelet az Újtestamentumban és templomépítés ma* címmel.⁴⁹ Amint a címből is kiviláglik, a szerző az újszövetségi istentisztelet elvi és liturgiai vonatkozásait tárja fel, és az őskeresztyén kort alapul véve von le következtetéseket, fogalmaz meg konkrét javaslatokat a mai istentiszteleti gyakorlatra nézve, beleértve a templomépítés elvi kérdéseit is.

Végül a 2007. évhez eljutva örömmel állapíthatjuk meg, hogy a szerkesztők a *Theologica Biblica* címet viselő tematikus számmal indították a jubileumi évfolyamot.⁵⁰ Az összeállítás átfogó képet ad a szakterület erdélyi helyzetéről, mind a szerzők személye, mind a választott témák tekintetében. Öröndetes, hogy szóhoz és közlési lehetőséghez jutottak ebben az összeállításban a szakterület megbecsült tekintélyei, a derékhad és a fiatal, pályájukat kezdő kutatók is.

Az új magyar bibliafordítás erdélyi recepciója címet viseli Adorjáni Zoltán tanulmánya,⁵¹ amely az 1975-ben készült magyarországi fordítás kérdéseivel foglalkozik, különös tekintettel annak előzményeire, erdélyi elterjedésére és használatára. A tanulmány függelékében átfogó bibliográfia található a témához kapcsolódó, elsősorban a Református Szemlében megjelent cikkekből. A legkorábbi Muzsnai László írása, *A legújabb magyar Biblia* címmel 1955-ből.⁵² Bekő István fentebb már említett cikke az általa kutatott hermeneutika területéről inkább az elméleti alapkérdésekről szól. Egy-egy konkrét kérdést tárgyalnak az exegézis eredményeire építve a következő dolgozatok: Kenderesi István: *A zsidókhoz írt levél keletkezésének oka, A második megtérés lehetetlensége a Zsidókhoz írt levél tanítása szerint* című tanulmánya,⁵³ valamint Lészai Lehel: *Elhívás és küldetés az első három evangéliumban* című írása.⁵⁴

A kommentárok közlésének régi hagyományát folytatja a Szemle, amikor közli a Kolosséi levél 1,1–11 szakaszának magyarázatát Geréb Zsolttól.⁵⁵

A külföldi teológiai irodalomra való kitekintést szolgálja a recenziók közlése. Ebben a számban ismét Papp György ismertet egy érdekes könyvet, *Te Péter vagy* címmel, mégpedig C. P. Thiede: *Péter apostol nyomában. A titkos Péter-akták* című művét.⁵⁶

Végül a sort Tőkés István, korábbi főszerkesztő zárja *Hazai exegézisünk feladatai* című tanulmányával,⁵⁷ amelyben áttekinti az utóbbi évtizedek hermeneutikai, módszertani eredményeit, újra felveti egy tudományos igényű, de a lelkeszi igehirdetői szolgálatban is hasznosítható újszövetségi kommentársorozat elkészítésének szükségességét, amihez azonban előbb szükség van a kommentárral szembeni kritériumok kidolgozására és elfogadására.

Ehhez kapcsolódva zárom le ezt a rövid áttekintést: van még bőven feladata a magyar nyelvű újszövetségi tudományos munkának. Reméljük, hogy lesznek fiatalok, akik örömmel végzik ezt a szolgálatot, és a Református Szemle is még sokáig betöltheti hivatását Isten dicsőségére!

⁴⁹ 2006/2, 151–159.

⁵⁰ 2007/1.

⁵¹ 2007/1, 11–21.

⁵² 1955/1, 71–78.

⁵³ 2007/1, 128–145.

⁵⁴ 2007/1, 162–171.

⁵⁵ 2007/1, 95–109.

⁵⁶ 2007/1, 233–243.

⁵⁷ 2007/1, 197–206.